

LAIKO EKONOMIJOS DĖSNIO KLAUSIMU

A. MITRIKAS

Darbo našumas, darbo gamybinis pajėgumas ir gamybos efektyvumas

Ekonominėje literatūroje dažnai galima sutikti sąvokas: „darbo našumas“, „darbo gamybinis pajėgumas“ ir „gamybos efektyvumas“. Kai kas šias sąvokas naudoja kaip sinonimus, tačiau sutinkama ir kitokių nuomonių.

Sąvoka „darbo našumas“ gana bendra. Kaip žinoma, darbo našumas esti individualinis, arba lokalinis, ir visuomeninis. Individualinis darbo našumas išreiškia atskirų darbuotojų, įmonių ir pan. darbo našumą, nes visuomenėje yra įvairių individualinių darbų, skirtingų savo kokybe ir rezultatais.

Prekinės gamybos sąlygomis darbo našumas matuojamas vertiniais matais (žinoma, tai ne imanentinė darbo našumo matavimo forma). Prekės vertę sudaro ne individualinis darbas, sunaudotas prekei pagaminti, o visuomeniškai būtinas darbas. „Visa visuomenės darbo jėga, kuri reiškiasi prekių pasaulio vertėmis, čia išskyla kaip ta pati žmogaus darbo jėga, nors ji ir susideda iš nesuskaitomos daugybės individualinių darbo jėgų. Kiekviena šių individualinių darbo jėgų yra ta pati žmogaus darbo jėga, kaip ir kitos, jeigu ji turi visuomeninės vidutinės darbo jėgos pobūdį ir funkcionuoja kaip tokia visuomeninė vidutinė darbo jėga, vadinasi, tam tikrai prekei pagaminti reikalauja tik vidutiniškai būtino arba visuomeniškai būtino darbo laiko“, — rašė K. Marksas.¹

Vadinasi, visuomenės mastu darbo našumas išreiškiamas tik kaip visuomeniškai būtino darbo našumas. Tačiau ir šiuo klausimu literatūroje randame ne visiškai tikslių apibūdinimų. Kai kurie ekonomistai, naudodami sąvoką „darbo našumas“, supranta tai tik kaip gyvojo darbo prekei pagaminti pakitimą. Jei turimas galvoje ir sudaiktintojo darbo pakitimas, tai naudojama „gamybos efektyvumo“ sąvoka. Pavyzdžiui, lenkų ekonomistas B. Mincas rašo: „Jei darbo našumas pakeičia tik gyvąjį darbą ir apsprendžia santykį tarp gyvojo darbo sąnaudų ir gamybos kiekybinių rezultatų, tai gamybos efektyvumas paliečia visas gyvojo ir sudaiktintojo darbo sąnaudas ir apsprendžia santykį tarp šių sąnaudų ir gamybos kiekybinių rezultatų“². Tačiau negalima pasakyti, kad B. Mincas visuomeninio darbo našumo kilimą suprastų tik kaip gyvojo darbo ekonomiją.

Suprantama, matuojant individualinio darbo našumą, galima nustatyti tik gyvojo darbo pakitimą. Tačiau visuomeninis darbo našumas išreiškia tiek gyvojo, tiek ir sudaiktintojo darbo pakitimą prekėje. Taigi reikia aiškiai skirti vieną nuo kito individualinį ir visuomeninį darbo našumą,

¹ K. Marksas, Kapitalas, t. I., Vilnius, 1957, p. 42-43.

² B. Minc, Ekonomia polityczna socjalizmu, Warszawa, 1961, str. 154; Encyklopedia ekonomiczna, Warszawa, 1961, str. 736.

o visuomeninio darbo ekonomijos negalima laikyti tik gyvojo darbo ekonomija.

Greta sąvokos „darbo našumas“ literatūroje dažnai sutinkame sąvokas „darbo gamybinis pajėgumas“, „darbo veiksmingumas“ ir kt. Ekonomistų nuomonės, šias sąvokas aiškinant ir jas naudojant, taip pat nesutampa.

„Darbo gamybinį pajėgumą,— rašė K. Marksas,— apsprendžia įvairios aplinkybės, tarp kita ko, vidutinis darbininkų įgudimo laipsnis, mokslo išsivystymo lygis ir technologinio jo pritaikymo laipsnis, visuomeninė gamybos proceso kombinacija, gamybos priemonių dydis ir efektyvumas ir, pagaliau, gamtinės sąlygos“³. Kaip matome, darbo gamybinį pajėgumą apsprendžia tiek materialiniai veiksniai, tiek žmonės. K. Marksas į darbo gamybinio pajėgumo apibrėžimą neįjungia tokių subjektyvių veiksmų kaip darbininkų kvalifikacijų skirtumai, jų darbo intensyvumo laipsnis ir pan. Tatai teisingai pastebi S. Strumilinas, B. Mincas ir kt. Pavyzdžiui, S. Strumilinas rašo: „... į darbo gamybinio pajėgumo sąvoką Marksas įjungia tik tas objektyvias gamybos sąlygas, kurios, pakeldamos darbo veiksmingumą ir padidindamos sukuriamų per laiko vienetą produktų kiekį, kartu, skirtingai nuo darbo padidinto intensyvumo ir kvalifikacijos, nepadidina jo darbinės vertės“⁴. Anot B. Minco, darbo gamybinis pajėgumas priklauso nuo trijų objektyvių veiksnių: darbo mechanizavimo ir automatizavimo lygio, darbo organizavimo lygio ir gamtinių sąlygų. Tuo tarpu darbo našumas, B. Minco supratimu, priklauso „ne tik nuo darbo gamybinio pajėgumo, pareinančio nuo objektyvių veiksnių, bet ir nuo to, kaip tie veiksniai faktiškai susidaro arba kaip faktiškai panaudojami, ir nuo subjektyvių veiksnių, pareinančių nuo paties darbuotojo“⁵.

Tenka pastebėti, kad B. Mincas susiaurina darbo gamybinio pajėgumo sąvoką, priskirdamas jai tik tris veiksnius.

Negalima sutikti ir su tais ekonomistais, kurie tarp darbo našumo ir darbo gamybinio pajėgumo stato lygybės ženklą.⁶

Visų pirma, darbo gamybinis pajėgumas skiriasi nuo individualinio darbo našumo. Individualinis darbo našumas, priklausęs nuo objektyvių ir subjektyvių veiksnių, nesutampa su darbo gamybinio pajėgumu, kurį apsprendžia tik objektyvūs veiksniai.

Suprantama, nuo individualinio darbo našumo rezultatų priklauso ir visuomeninis darbo našumas. Kaip anksčiau minėjome, visuomeniniam darbo našumui tiesiogine prasme neturi įtakos įvairūs subjektyvūs veiksniai. Subjektyvių veiksnių rezultatai turi įtakos visuomeninio darbo našumo lygiui, tik jiems pasiekus tam tikrą išsivystymo laipsnį. Pavyzdžiui, darbininkų įgudimas gali būti įvairus, ir tai turės įtakos individualiam darbo našumui, tačiau visuomeniniam darbo našumui turės įtakos tik vidutinis darbininkų įgudimo laipsnis, kuris keičiasi priklausomai nuo daugumos darbininkų pasiekto individualinio įgudimo.

Analizuojant darbo našumą ir darbo gamybinį pajėgumą, reikia atsiminti, kad jų kitimas paliečia tik konkretų darbą. K. Marksas rašo: „... gamybinio pajėgumo pasikeitimas savaime nei kiek nepaliečia prekės vertėje esančio darbo. Kadangi gamybinis pajėgumas priklauso konkrečiai naudingai darbo formai, tai jis, žinoma, nebegali paliesti darbo tuo atveju, kai abstrahuojamasi nuo konkrečios naudingosios jo formos. Va-

³ K. Marksas, Kapitalas, t 1, p. 43.

⁴ С. Г. Струмили́н, Проблемы социализма и коммунизма в СССР, М., 1961, стр. 228.

⁵ В. Минс, Экономика политическая социализму, стр. 152.

⁶ Рвз., vadovėlyje «Политическая экономия социализма», Соцэкиз, М., 1960, стр. 164.

dinasi, tas pats darbas per lygius laiko tarpus visuomet sukuria lygaus dydžio vertes, kad ir kaip kitėtų jo gamybinis pajėgumas. Bet šiomis sąlygomis jis per lygius laiko tarpus teikia skirtingus vartojamųjų verčių kiekius: daugiau, kai gamybinis pajėgumas auga, mažiau, kai jis smunka. Tas pats gamybinio pajėgumo kitimas, kuris didina darbo vaisingumą, vadinasi, ir jo tiekiamų vartojamųjų verčių masę, mažina, kaip mes matome, šios padidėjusios bendros masės vertės dydį, jeigu jis sumažina jai pagaminti būtiną darbo laiko kiekį. Ir atvirkščiai⁷. Nors darbo gamybinio pajėgumo kitimas paliečia konkretųjį darbą, prekinės gamybos sąlygomis jį išmatuoti galima tik verte, kaip vartojamosios vertės ir prekės vertės kiekybinį santykį. Jei abstrahuojamasi nuo konkretaus darbo, kitaip sakant, jei turimas galvoje visuomeninis darbas, jo našumą taip pat galima išreikšti kaip vartojamosios vertės santykį su visa verte. Ta prasme darbo gamybinis pajėgumas ir visuomeninio darbo našumas sutampa.⁸

Paminėtini ir kai kurie kiti šio klausimo aspektai. Visų pirma, reikia skirti potencialiai egzistuojantį darbo gamybinį pajėgumą ir realų jo pasireiškimą tam tikru laikotarpiu. Jau minėjome, kad darbo gamybinį pajėgumą apsprendžia objektyvūs veiksniai. Tačiau praktiškas jo pasireiškimas yra susijęs su subjektyviais veiksniais, o taip pat ir su kai kurių objektyvių veiksnių pakitimu (darbo gamybinio pajėgumo praktiško pasireiškimo rezultatų atžvilgiu). Pavyzdžiui, gali staigiai pasikeisti klimatinės sąlygos žemės ūkyje ir pan. Taigi, darbo gamybinis pajėgumas visuomenėje tam tikru laikotarpiu egzistuoja objektyviai ir kartu potencialiai. Teisingai tą pastebi B. Mincas, sakydamas: „Darbo gamybinis pajėgumas yra tik pagrindas darbo našumui faktiškai susidaryti. Tai aiškiai matyti, projektuojant gamybines įmones, kuriose galima numatyti tam tikrą darbo gamybinį pajėgumą, o ne darbo našumą, kuris priklauso nuo faktinių sąlygų ir gali būti arba didesnis arba mažesnis už darbo gamybinį pajėgumą“.⁹

Trumpai apie tai, kas yra gamybos efektyvumas ir kuo jis skiriasi nuo darbo našumo. Darbo našumo augimas reiškia: pirma, tai, kad per apibrėžtą darbo laiko tarpą sukuriama vis daugiau produktų ir, antra, kad mažėja kiekvienam produktui sukurti darbo sąnaudos. Minėtų procesų eigoje didėja visuomeninio darbo efektyvumas. Šį efektyvumą galima išreikšti kaip santykį tarp gamybos rezultatų ir darbo sąnaudų šiems rezultatams pasiekti. Visuomenėje gali būti maksimalūs gamybos rezultatai (efektyvumas) ir minimalios darbo sąnaudos jiems pasiekti arba optimalus vienų ir kitų derinimas.¹⁰ Būtų netikslu gamybos efektyvumą sutapatinti su darbo našumu (tiek individualiniu, tiek visuomeniniu). Darbo našumas galų gale išreiškia darbo laiko produktams pagaminti ekonomiją. Tuo tarpu gamybos arba visuomeninio darbo efektyvumas, kaip teisingai pastebi V. Novožilovas, išreiškia ne tik darbo našumą, bet ir gamybos naudingumo efektą, kurio negalima kiekybiškai išmatuoti ir pan.¹¹ Kai kurie ekonomistai (B. Mincas ir kt.) sutapatina šia prasme visuomeninį darbo našumą su gamybos efektyvumu.¹²

⁷ K. Marksas, Kapitalas, t. I., p. 49.

⁸ С. Г. Струмилин, Проблемы социализма и коммунизма в СССР, стр. 222—223.

⁹ B. Minc, Ekonomia polityczna socjalizmu, str. 153.

¹⁰ O. Lange pastebi, kad negali būti tuo pačiu metu maksimalaus efekto, esant minimalioms sąnaudoms; jos egzistuoja kaip alternatyva. (Oskar Lange, Ekonomia polityczna, t. I, Warszawa, 1961, str. 143).

¹¹ В. В. Новожиллов, Измерение затрат и их результатов в социалистическом хозяйстве, Применение математики в экономических исследованиях, М., 1959, стр. 55—56.

¹² B. Minc, Ekonomia polityczna, str. 154—155.

Gyvasis ir sudaiktintasis darbas

Gamybos procese naudojamas tiek gyvasis žmonių darbas, tiek ir sudaiktintasis. Kuo efektyvesnis darbo gamybinis pajėgumas, tuo mažesnės produktams pagaminti bendros visuomeninio darbo sąnaudos. Tuo būdu, mažėja tiek gyvojo, tiek sudaiktintojo darbo sąnaudos. Tačiau visuomeninio darbo našumo augimo procese produktui gaminti sunaudojamo gyvojo darbo kiekis mažėja sparčiau, negu sudaiktintojo darbo kiekis. Kuo tobulesnes mašinas bei įrengimus naudoja žmonės, tuo mažiau jiems reikia panaudoti gyvojo darbo produktams gaminti.

Priklausomybę tarp gyvojo ir sudaiktintojo darbo visuomeniniame produkte galima išreikšti tokiu būdu. Pažymėkime kiekvieno periodo visuomeninį produktą P_k , sudaiktintąjį darbą x , panaudojamą gyvąjį darbą Y_k ($k=1, 2, \dots, n$).

Vadinasi: $P_1 = X + Y$

$P_2 = \delta_1 P_1 + y_2$ kur $\delta_k P_k$ — sunaudojamo šiame periode produkto dalis, pasireiškianti kaip sudaiktintasis darbas.

..... ($k=1, 2, \dots, n$)

$P_{n-1} = \delta_{n-2} P_{n-2} + Y_{n-1}$

$P_n = \delta_{n-1} P_{n-1} + Y_n$

Kaip matome, šiandien panaudojamas gyvasis darbas, rytoj tampa sudaiktintuoju. Gyvojo darbo ekonomija šiandien veda prie sudaiktintojo darbo ekonomijos rytoj. Visuomenei svarbu, kad būtų taupomas tiek gyvasis, tiek sudaiktintasis darbas.

Kai kurie ekonomistai mėgina įrodinėti, kad gyvasis ir sudaiktintasis darbas taupomas, tik pakeičiant mažiau tobulas mašinas tobulesnėmis, o jei mašinos pakeičia rankų darbą, tai sudaiktintojo darbo dalis produkte padidėja¹³. Tačiau reikia atsiminti, kad, nors sudaiktintojo darbo dalis vienuose pagamintuose produktuose absoliučiai padidės, santykinu atžvilgiu kiekviename produkte ji gali būti mažesnė. Žinoma, galimas ir I. Tichonovo minimas atvejis, tačiau ekonomistų ir inžinierių uždavinys yra konstruoti tokias mašinas, kurios taupyty tiek sudaiktintąjį, tiek gyvąjį darbą. Aplamai, technikos ekonominio efektyvumo problema yra plati ir sudėtinga, ir ją pilnai išanalizuoti galima, tik ištyrus visą eilę veiksnių, kurių nagrinėjimas į šio straipsnio apimtį neįeina.

Visuomeninio darbo našumas. Statika ir dinamika

Gyvojo ir sudaiktintojo darbo mažėjimas produkte, kartu išreiškiantis augimą visuomeninio darbo našumo, matuojamo $P:t_1+t_2$ (kur t_1 — sudaiktintojo darbo sąnaudos, o t_2 — gyvojo darbo sąnaudos), išreiškia ir produkto vertės mažėjimą. Kol visuomeninės gamybos priemonių nuosavybės sąlygomis egzistuoja prekinė gamyba, darbo našumo problema persipina su vertės problema. Ekonomikoje šiuos procesus apsprendžia visuomeninio darbo ekonomijos bei vertės ir kiti dėsniai. Siame straipsnyje autorius nekelia sau uždavinio išnagrinėti šią problemą visais jos aspektais, apsiribodamas tik pačia bendriausia analize.

Tarp įvairių ir sudėtingų ekonominių reiškinių parametrų yra įvairi priklausomybė, gana sudėtingi grįžtamieji ryšiai. Visa tai reikia turėti galvoje, ir nagrinėjant visuomeninio darbo našumo kategoriją.

Visuomeninis darbo našumas priklauso nuo daugelio veiksnių. Visuomeninio darbo našumo augimas priklauso ne tik nuo gamybos sferoje pasireiškiančių veiksnių (gamybos mechanizavimo ir automatizavimo, darbo

¹³ И. А. Тихонов. Основная экономическая задача СССР, М., 1959, стр. 229.

organizavimo, darbuotojų kvalifikacijos lygio ir t. t.), bet ir nuo veiksmų, pasireiškiančių cirkuliacijos sferoje, vartojimo sferoje ir t. t. (Šiame straipsnyje nepateikiama visų šių veiksmų klasifikacija ir nenagrinėjamas jų poveikis darbo našumui).

Norėdami išsiaiškinti šiuos veiksmus ir parodyti jų įtaką darbo našumui, mes negalime apsiriboti vien šių veiksmų analize statikoje. Statikoje šių veiksmų ir darbo našumo tarpusavio priklausomybę galėtume išreikšti kaip $P = F(X_1, X_2, \dots, X_n)$, kur P — darbo našumas, X_1, X_2, \dots, X_n — darbo našumo veiksniai. Tiesa, ir statikoje gali pasireikšti vienu veiksmų poveikis kitiems. Pavyzdžiui, racionalus žaliavų ir medžiagų naudojimas, išreiškiantis sudaiktintojo darbo ekonomiją, gali padėti kartu taupyti ir gyvąjį darbą. Tačiau žymiai sudėtingesni pakitimai yra dinamikoje. Jeigu, pavyzdžiui, vienu laikotarpiu gyvojo darbo ekonomija neišreikš žaliavų bei medžiagų ekonomijos, tai kitu laikotarpiu (žiūrint kurioje gamybos šakoje gyvasis darbas bus taupomas) žaliavų bei medžiagų vertės sumažėjimo sąskaita jos gali būti taupomos.

Atsižvelgiant į tai, kad ir statikoje vieni veiksniai turi įtakos kitiems, darbo našumo veiksmų priklausomybę šiuo atveju pilniau būtų galima išreikšti taip:

$$\begin{aligned} \text{Jei } P &= F(X_1, X_2, \dots, X_n) \text{ ir} \\ X_1 &= f(X_2, X_3, \dots, X_n), \\ X_2 &= f(X_1, X_3, \dots, X_n), \\ &\dots \dots \dots \\ X_{n-1} &= f_{n-1}(X_1, X_2, \dots, X_{n-2}, X_n), \\ X_n &= f_n(X_1, X_2, \dots, X_{n-1}), \text{ tai} \end{aligned}$$

$P_s = F(f_1, f_2, \dots, f_n)$, kur P_s — visuomeninio darbo našumas statikoje.

Ūkis niekada nebūna statinėje būklėje. Ekonominis vystymasis (dinamika) gali būti išreiškiamas laiku. Neatsižvelgiant į tai, kokiam laikotarpiu analizuosime ūkinius reiškinius, jie visada pasireiškia tarpusavio dinaminiame priklausomume. Pvz., paimkime kad ir elektros energijos panaudojimą visuomeninio darbo našumo požiūriu. Statikoje visuomenei pigiausia yra hidroelektrinėse gaunamoji elektros energija. Tačiau, jei mes elektros energiją, gaunamą šiluminėse elektrinėse (kur ji brangesnė), panaudosime įvairiose ūkio šakose, kur tuo būdu galima pakelti darbo gamybinį pajėgumą, kuris galų gale duos efektyvesnius rezultatus, negu nenaudojant šios elektros energijos, tai pasirodys, kad, žiūrint į ūkį dinamiškai, visuomenei geriau yra naudoti ir reliatyviai brangesnę elektros energiją.

Visuomeninio darbo našumo veiksmų priklausomybę dinamikoje būtų galima išreikšti taip:

$$\begin{aligned} \text{jei } t_0 \text{ (t. y. statiniu momentu) } P_s &= F(f_1, f_2, \dots, f_n), \text{ tai } t, \text{ (t. y., dinaminiu momentu)} \\ P_d &= \Phi(\varphi_1, \varphi_2, \dots, \varphi_{n+p}), \\ \text{kur } \varphi_1 &= \varphi_1(X_1, \dots, X_n, Y_1, \dots, Y_p), \\ \varphi_2 &= \varphi_2(X_1, \dots, X_n, Y_1, \dots, Y_p), \\ \varphi_{n+p} &= \varphi_{n+p}(X_1, \dots, X_n, Y_1, \dots, Y_p); Y_p \text{ — papildomi veiksniai, atsiradę darbo našumui kintant (dinamikoje).} \end{aligned}$$

Tenka taip pat pastebėti, kad, kintant darbo našumui, ne visi veiksniai X_1, \dots, X_n ir Y_1, \dots, Y_p turi šiam procesui įtakos. Aukščiau pateiktoje formulėje nuo to abstrahuojamasi.

Aplamai, pateiktoji formulė yra labai bendra, tačiau ji parodo problemos sudėtingumą. Nustatyti darbo našumą visuomenės mastu yra gana sudėtinga (jau nekalbant apie gamybos efektyvumo nustatymą). Kai kas bando šiuo sudėtingumu paaiškinti tą ūkinės praktikos reiškinį, kad statistika skaičiuoja tik gyvojo darbo ekonomiją. Reikėtų manyti, kad, panaudojant įvairius skaičiavimo metodus ir elektronines skaičiavimo mašinas, galima būtų šioje srityje pasiekti neblogų rezultatų ir tuo pačiu sutaisyti visuomenei daug lėšų.

Darbo gamybinio pajėgumo augimas kaip dėsnis

Vystantis gamybinėms jėgoms ir gamybiniams santykiams, kyla ir darbo gamybinis pajėgumas. Darbo gamybinio pajėgumo augimas reiškia, kad kaskart mažėja darbo sąnaudos produktams pagaminti, kitaip sakant, per tą patį laikotarpį pagaminama daugiau vartojamųjų verčių. Šį procesą galima suprasti kaip visuomeninio darbo ekonomiją arba laiko ekonomiją.

Visuomeninio darbo ekonomija arba laiko ekonomija yra bendras visuomeninės gamybos vystymosi dėsningumas. Tačiau kiekvienos socialinės-ekonominės formacijos sąlygomis šis procesas pasireiškia specifiskai. Kiekvienoje žmonijos išsivystymo pakopoje esančios klasės darbo laiką naudoja įvairiai — arba juo švaistomasi, arba jis naudojamas planingai, atsižvelgiant į visos visuomenės interesus. Gamybinių jėgų išsivystymo lygis ir pobūdis apsprendžia „laiko brangumą“ visuomenei. Pirmykštėje bendruomeninėje santvarkoje žmonės sugaišdavo labai daug laiko apsirūpindami maistu, gamindami paprasčiausius darbo įrankius. Išsivysčiusioje visuomenėje brangi kiekviena minutė, nes per minutę galima pagaminti daug materialinių gėrybių. Perfrazuojant reliatyvumo teorijos kūrėjo A. Einšteino teiginį, kad „laikas priklauso nuo judėjimo greičio“, galima teigti, kad žmonijai laikas ekonomiškai priklauso nuo visuomenės gamybinių jėgų pažangos spartumo.

Daugiau kaip prieš 100 metų K. Marksas nurodė, kokią didelę reikšmę turi laiko ekonomija socialistinės visuomenės vystymuisi. Pažymėdamas, kad visa ekonomija visuomenėje galų gale yra laiko ekonomija, K. Marksas laiko ekonomijos dėsnį apibūdino kaip pirmąjį komunistinės visuomenės dėsnį¹⁴. Tik nepaprastai padidėjus darbo našumui, bus galima užtikrinti visuomenei produktų gausumą ir įgyvendinti didįjį principą „iš kiekvieno — pagal sugebėjimus, kiekvienam — pagal poreikius“.

Laiko ekonomijos dėsnis pasireiškia istoriskai konkrečiai. Pavyzdžiui, socialistiniai gamybiniai santykiai, pagrįsti visuomenine gamybos priemonių nuosavybe, apsprendžia planingą laiko ekonomiją visos visuomenės interesais. Socializmo ir komunizmo sąlygomis visa visuomenė suinteresuota, kad kuo labiau būtų taupomas laikas, kad kuo mažiau būtų panaudojama darbo laiko produkcijos vienetui pagaminti. „Komunizmo statyba reikalauja, kad teisingai ir efektyviai būtų naudojami visi gamybiniai ištekliai ir protingai taupomas darbas“, — nurodė drg. N. Chruščiovas pranešime apie TSKP Programą Partijos XXII suvažiavime.

Du dėsniai ar vienas?

Pastaruju metu ekonominėje literatūroje sutinkame labai daug visuomeninio darbo ekonomijos kaip dėsnio apibūdinimų. Tai: „kylančio darbo gamybinio pajėgumo“, „visuomeninio darbo našumo nenukrypstamo augimo“, „visuomeninio darbo našumo spartaus ir nenukrypstamo augimo“, „visuomeninio darbo ekonomijos“, „laiko ekonomijos“ ir kt. dėsniai. Ar iš tikrųjų yra tiek daug dėsnų, apsprendžiančių šį procesą? Gal tai tik skirtingi terminai, o jų visų esmė viena?

Visuomeninio darbo ekonomijos dėsnio klausimu galima sutikti tokias nuomones:

- 1) yra tik bendras visuomeninio darbo našumo dėsnis;
- 2) yra tik specifinis dėsnis;
- 3) yra atskiri du dėsniai: bendras ir specifinis;

¹⁴ «Архив Маркса и Энгельса», т. IV, 1935, стр. 119.

4) yra vientisas — kartu ir bendras, ir specifinis dėsnis.

Pirmosios nuomonės laikosi E. Utkinas, nurodydamas, kad laiko ekonomijos dėsnis yra bendras visiems laikams ir visoms žmonių veiklos sritims¹⁵. Panaši nuomonė sutinkama politinės ekonomijos vadovėlyje (Политическая экономия социализма, Высшая школа, 1960). Akad. S. Strumilinas (kuris parašė atitinkamą vadovėlio skyrių) pripažįsta laiko ekonomijos dėsnį visiems laikams, tačiau kartu pabrėžia, kad socializmo sąlygomis darbo našumas auga nenukrypstamai.

Kai kurie ekonomistai kalba tik apie specifinį visuomeninio darbo našumo nenukrypstamo augimo dėsnį, be jokio ryšio su tuo, kas yra bendra visoms socialinėms-ekonominėms formacijoms.

Trečių nuomone, bendras visuomeninio darbo ekonomijos arba laiko ekonomijos dėsnis socialistinėje visuomenėje pasireiškia atskirai kaip bendras (tačiau pasireiškiantis tam tikra prasme ir specifiskai) ir kartu kaip specifinis visuomeninio darbo našumo nenukrypstamo augimo dėsnis. Šios nuomonės laikosi L. Liubošicas¹⁶.

Yra dar viena nuomonė, būtent, kad gamybos priemonių visuomeninės nuosavybės sąlygomis visuomeninio darbo spartaus ir nenukrypstamo augimo dėsnis pasireiškia kaip konkreti (kartu ir specifinė) bendro laiko ekonomijos dėsnio išraiška. Tokios nuomonės laikosi A. Paškovas¹⁷. Mūsų nuomone, toks šio dėsnio pasireiškimo supratimas yra teisingiausias. Tačiau tenka pastebėti, kad, aplamai, A. Paškovas, kalbėdamas apie bendrus ir specifinius dėsnius, nesilaiko kitų dėsnių atžvilgiu šios teorijos nuoseklumo. Pavyzdžiui, A. Paškovas nepripažįsta, kad liaudies ūkio planingo proporcingo vystymosi dėsnis pasireiškia socializmo sąlygomis kaip specifinė bendro liaudies ūkio proporcingumo dėsnio išraiška.

Tiesa, sutinkama dar ir tokių nuomonių, pagal kurias visuomeninio darbo ekonomijos dėsnis ir vertės dėsnis sutapatinami. Tačiau, nenagrinėjant plačiau šios nuomonės, galima pasakyti, kad šie dėsniai yra skirtingi: prekinės gamybos sąlygomis pasireiškia abu dėsniai, o komunizmo sąlygomis vertės dėsnis išnyks, liks tik visuomeninio darbo ekonomijos dėsnis. Vien tai jau rodo, kad jie netapatūs.

Grįžkime dabar prie šio dėsnio apibrėžimo. Kai kurie ekonomistai (prof. I. Kuzminovas ir kiti) pasisako prieš terminą „laiko ekonomijos dėsnis“, motyvuodami tuo, kad K. Marksas, esą, supratęs darbo našumo augimą ne vien kaip gyvojo darbo ekonomiją, o plačiau ir šį dėsnį pavadinęs laiko ekonomija. Prof. I. Kuzminovo nuomone, tie ekonomistai, kurie darbo našumo kilimą supranta siaurąja prasme, šiam platesniam procesui išreikšti naudoja terminą „laiko ekonomijos dėsnis“¹⁸.

Tačiau juk ir K. Marksas naudoja įvairius terminus šiam dėsniui apibūdinti, nors jį supranta viena prasme. Vis dėlto, kad nebūtų panašių nesusipratimų, geriau naudoti vienodus terminus. Ta prasme iškyla klausimas dėl visuomeninio darbo nenukrypstamo kilimo ekonominio dėsnio. Mes jau kalbėjome, kad bendrasis visuomeninio darbo ekonomijos dėsnis gamybos priemonių visuomeninės nuosavybės sąlygomis pasireiškia specifiskai. Norint tai pabrėžti, naudojamas terminas „visuomeninio darbo našumo nenukrypstamo kilimo dėsnis“. Mūsų nuomone, politinės ekonomijos prasme sąvokos „visuomeninio darbo našumo nenukrypstamo kilimo dėsnis“, „visuomeninio darbo našumo kilimo gamybos priemonių visuomeninės nuosavybės sąlygomis dėsnis“ arba „laiko ekonomijos gamybos

¹⁵ Зг. Экономические законы социализма и их использование, М., 1960, стр. 156—188.

¹⁶ Л. И. Любошиц, Общие и специфические экономические законы, М., 1959.

¹⁷ Проблемы политической экономии социализма, М., 1960, стр. 36.

¹⁸ Вопросы политической экономии социализма, М., 1961, стр. 33.

priemonių visuomeninės nuosavybės sąlygomis dėsnių“ yra tapačios. Ant-
ra vertus, darbo našumo kilimo apibūdinimas kaip „nenukrypstamo“ dar
neišsemia visų jo specifiško pasireiškimo bruožų. Neveltui kai kurie eko-
nomistai šiam dėsniui priskiria ir „spartumo“ bruožą (V. Lebedevas)¹⁹.
Kadangi dėsnių pavadinimu mes neišreiškiame visų jo bruožų, todėl nau-
dotini yra terminai „laiko ekonomijos dėsnių“, „visuomeninio darbo eko-
nomijos“ arba „visuomeninio darbo našumo kilimo“ dėsnių.

Vilniaus Valstybinis
V. Kapsuko vardo universitetas
Politinės ekonomijos katedra

Įteikta
1962 m. vasario mėn.

К ВОПРОСУ О ЗАКОНЕ ЭКОНОМИИ ВРЕМЕНИ

А. МИТРИКАС

Резюме

В экономической литературе понятия «производительность труда», «производительная сила труда» и «эффективность производства» применяются не в одинаковом смысле. Некоторые экономисты эти понятия употребляют как синонимы, но это ошибочно.

Известно, что производительность труда проявляется как производи-
тельность индивидуального и как общественного труда. Некоторые
экономисты понимают повышение производительности труда только как
экономия живого труда, а экономия живого и овеществленного труда
вместе взятых именуют эффективностью производства (как, например,
польский экономист Б. Минц). Однако эффективность производства
охватывает не только производительность всего общественного труда,
но и полезность производства, которую измерить в количественном отно-
шении невозможно.

Производительная сила труда обуславливается объективными фак-
торами, а субъективные факторы, как интенсивность труда, индивиду-
альная умелость работников, не входят в это понятие. В этом отноше-
нии было бы ошибочно отождествлять производительность труда вооб-
ще с производительной силой труда. Однако производительность
общественного труда в определенном отношении совпадает с произво-
дительной силой труда.

Также надо различать потенциально существующую в обществе
производительную силу труда и конкретное ее проявление в определен-
ные моменты, когда она может измениться.

В процессе экономии общественного труда происходит как эконо-
мия живого, так и овеществленного труда. Живой труд однороден
с овеществленным, они различаются только во времени. При анализе
производительности общественного труда надо различать статику и ди-
намику его изменения. В действительности рост производительности
труда происходит в динамике и это усложняет взаимное влияние фак-
торов этого рода одних на другие.

Рост производительной силы труда проявляется в развитии обще-
ства как закон. В условиях общественной собственности на средства
производства этот закон проявляется специфически.

¹⁹ Вопросы политической экономии социализма, М., 1961, стр. 274.

В настоящее время в экономической литературе встречается много разных определений этого закона: «закон повышающейся производительной силы труда», «закон неуклонного роста производительности труда», «закон неуклонного и быстрого роста производительности труда», «закон экономии общественного труда», «закон экономии времени» и т. д.

Решить вопрос о проявлении этого закона в условиях коммунистической общественной формации можно, только решив вопрос о соотношении общего и специфического в экономических законах.

Общие и специфические законы проявляются в диалектическом единстве. Поэтому ошибочно понимать этот закон только как общий или только как специфический; также ошибочно разчленить этот закон на два закона — общий и специфический. Ввиду того, что в приведенных определениях этого закона не исчерпываются все его черты, в таких определениях и не надо стремиться к этому. Вполне достаточно таких определений, как «закон роста производительности общественного труда», «закон экономии общественного труда» или «закон экономии времени».
